

УДК 364-78]-053.9

DOI: 10.31499/3.2019.190402

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ

Вікторова Леся, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та реабілітації, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ).

ORCID: 0000-0003-4276-7819

E-mail: viktorova17@ukr.net

У статті проведено аналіз розвитку інклюзивного туризму в Україні як засобу соціальної реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій. Доведено актуальність і значимість даного виду туризму для людей з обмеженими фізичними можливостями. Розглянуто види інклюзивного туризму, можливості доступності туризму для осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні, вивчено зарубіжний досвід. Визначено основні напрями державної політики в галузі інклюзивного туризму в Україні та планування розвитку даного сектора на державному та регіональному рівнях.

Ключові слова: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, соціальна реабілітація, військовослужбовці, туризм, інклюзивний туризм, держава, реабілітація.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF SOCIAL REHABILITATION OF DISABLED PEOPLE – ATO PARTICIPANTS

Viktorova Lesia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Work and Rehabilitation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv).

ORCID: 0000-0003-4276-7819

E-mail: viktorova17@ukr.net

The article analyzes the development of inclusive tourism in Ukraine as a means of social rehabilitation of disabled people – participants of anti-terrorism operation. The author proves that inclusive tourism means, first of all, that all without exception people can use the tourist services, regardless of physical restrictions, on equal terms and accessibility for all. These can be accessibility in movement, auditory and visual accessibility. Accessibility is equal access to infrastructure, transport, information and communication. The priority task of developing inclusive tourism in Ukraine should be directed state policy on creation of infrastructure of cities and villages, namely tourist facilities, work in the sphere of services, studying the experience of foreign countries flourishing in this direction, in order to provide opportunities for both recovery and rehabilitation, and recreation of people with disabilities as a result of the war.

The development of inclusive tourism is also due to the fact that, as a result of the war, tourism is not only a means of rehabilitation and recovery that promotes mobility and physical fitness, but is also a source that creates an environment for full communication, mobilization of mental resources, psycho-emotional state, and, consequently, increases the level of self-esteem, as well as the relevance and importance of this type of tourism for people with disabilities.

The author considers the types of inclusive tourism, possibilities of accessibility of tourism for disabled people in Ukraine, and studies foreign experience. The final necessity of carrying out state

policy in the field of inclusive tourism in Ukraine and planning the development of this sector at the state and regional levels have been identified. Finally, the study offers the main directions of development of inclusive tourism for people with disabilities.

Keywords: *war participants, people with disabilities due to war, social rehabilitation, military personnel, tourism, inclusive tourism, state, rehabilitation.*

За останні роки проблема інвалідності в Україні набула особливої актуальності й гостроти. Це, зокрема, пов'язано із загальним зростанням кількості осіб з інвалідністю у країні, у тому числі воєнними діями на Сході та зміною самого ставлення до цієї проблеми нашого суспільства і, що не мало важливо, власне самих осіб з інвалідністю внаслідок війни. До осіб з інвалідністю внаслідок війни належать особи з числа військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби в районі воєнних дій. Активні рухи осіб з обмеженими можливостями за свої права в усьому світі приводять поступово до зміни відношення до осіб з інвалідністю внаслідок війни, до їх соціальних потреб і проблем як із боку самого суспільства, так і з боку державних структур.

Завдання держави створити особам з інвалідністю внаслідок війни такі необхідні умови, які б забезпечили їм однаковий зі звичайними співгромадянами рівень життя, зокрема, в сфері зайнятості, освіти, тобто їх максимальної участі в суспільному житті. Це можливо за допомогою інклюзивного туризму як одного із засобів соціальної реабілітації.

В Україні гостро постає питання не лише транспортної доступності та адаптації туристичних маршрутів, а й відсутності нормативно-правового забезпечення, системи методичного супроводу, системи підготовки фахівців, державного фінансування тощо. Закон «Про реабілітацію», який діє з 2005 року, вимагає внесення сучасних змін та доповнень с появою нової категорія громадян – це постраждалі внаслідок АТО, зазвичай молоді, активні люди, які прагнуть до активного способу життя та спілкування, це і стало рушійною силою для розробки та впровадження нових видів реабілітації, а саме інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму. Адже, туризм – вид реабілітації, який може реально допомогти відновитись, покращити самопочуття, перестати фіксуватися на своїх соматичних відчуттях, і, залучаючись до ритму розпорядку, вийти з важкої стресової ситуації, пов'язаної з травмами і наслідками лікування [5].

Дослідженням та висвітленням актуальних питань у галузі реабілітації людей з обмеженими можливостями присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних вчених та науковців. Так, правовим аспектам у сфері реабілітації людей з інвалідністю приділяється увага у працях В. Андреєва, Н. Болотіної, А. Єгорова, Л. Шумної та ін. Різними аспектами реабілітаційної роботи з військовослужбовцями належать праці таких вітчизняних вчених як Н. Агаєва, В. Алещенко, А. Єна, В. Лескова, Н. Лозінської, М. Маслової, Н. Олексюк, В. Остапчука, І. Пішко, Н. Пономаренко, В. Турбан та ін.; а також зарубіжних дослідників – Л. Калхун, В. Холл, Д. Кишбог, Р. Лауфер, Р. Скурфілд, С. Вільямс, Дж. Вілсон тощо.

Деякі аспекти організації реабілітаційної діяльності із військово-

службовцями розглядалися в дисертаційних дослідженнях. Так, С. Беловодова вивчала методи поведінкової психотерапії в медико-психологічній реабілітації військовослужбовців; В. Березовець досліджував соціально-психологічну реабілітацію ветеранів бойових дій; Ю. Бريدніков досліджував реабілітацію військовослужбовців – учасників бойових дій в системі соціальних служб; А. Денисов аналізував соціальну реабілітацію російських військовослужбовців-учасників військових конфліктів; В. Лесков зосереджував увагу на соціально-психологічних аспектах реабілітації військовослужбовців із районів військових конфліктів; Є. Потапчук розглядав питання організації психологічної реабілітації у сім'ях військовослужбовців.

Питаннями інклюзивного туризму як засобу реабілітації інвалідів займалися такі вчені: В. Березовський, І Борисова, А. Войтовська, В. Лепський, С. Макаренко, Л. Науменко, М. Перфільєва, І. Карпич, О. Кравченко та ін. Одночасно реабілітація військовослужбовців – осіб з інвалідністю внаслідок війни, засобами інклюзивного туризму, вивчена недостатньо.

Мета статті – дослідити проблеми розвитку інклюзивного туризму в Україні, охарактеризувати основні напрямки його доступності для осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Повертаючись з війни додому, кожен військовий може опинитися в ситуації, коли потребуватиме додаткової соціальної, медичної чи психологічної допомоги. На сьогодні Центральною військово-медичною комісією видано більше 10 тисяч постанов, пов'язаних з контузією, пораненнями, каліцтвом або захворюванням за участю учасників АТО, з яких близько 4000 отримали статус інваліда війни.

Проте спеціальних норм чи конкретних умов, заходів щодо реабілітації учасників АТО, інвалідів війни, чинним законодавством не передбачено. Водночас, у 2015 році внесені зміни до ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей», вимагають від колишніх військовослужбовців обов'язкової соціальної реабілітації після повернення із зони бойових дій [6].

Проте, така обов'язкова соціально-психологічна реабілітація з часом вказує на різні факти: починається з того, що військовослужбовці здебільшого не бажають звертатися до лікарів-психіатрів, і закінчується тим, що таке звернення із часом перетворилося просто на формальність. І справа тут не лише в лікуванні учасників АТО, а такому виді допомоги, який може забезпечити повернення їх до нормального повноцінного життя, на нашу думку, ним може бути новий вид соціальної реабілітації – інклюзивний туризм.

Інклюзивний туризм насамперед означає, що всі без виключення люди можуть користуватися туристичними послугами, незалежно від фізичних обмежень, на рівних умовах та доступністю для всіх. Це може бути доступність у пересуванні, слухова та візуальна доступність. Доступність – це рівний доступ до інфраструктури, транспорту, інформації і зв'язку.

Крім поняття «інклюзивний туризм» в літературі можна зустріти тотожні такі поняття як:

- туризм для всіх (tourism for all);
- безбар'єрний туризм (tourism without barriers);
- доступний туризм (accessible tourism).

Актуальність розвитку інклюзивного туризму обумовлюється ще й тим, що для осіб з інвалідністю внаслідок війни туризм є не лише засобом реабілітації та відновлення, який сприяє активізації рухових функцій та підтримки фізичної форми, але є й джерелом, яке створює середовище для повноцінного спілкування, мобілізації психічних ресурсів, психоемоційного стану, а, отже, підвищення рівень самооцінки [7].

Для того, щоб більше зрозуміти чи потрібен такий вид реабілітації, комунальним закладом «Черкаським обласним центром медико-соціальної експертизи Черкаської обласної ради» спільно з обласними громадськими організаціями осіб з інвалідністю було проведено анкетування серед осіб з інвалідністю щодо розвитку інклюзивного туризму. В анкеті було запропоновано десять питань, на які дали відповідь 2883 особи з інвалідністю.

На запитання «Чи вважаєте Ви активні види реабілітації корисними?», позитивно відповіло 88,6 % респондентів. На запитання «Чи є у Вас бажання займатися активними видами реабілітації?», позитивно відповіло – 89,6 % опитаних. На запитання «Чи хотіли Ви б займатися різними видами туризму, що мають оздоровчо-соціально-реабілітаційний характер?» – 96,6 % респондентів. На запитання «Чи вважаєте Ви за необхідне включити до індивідуальної програми реабілітації інваліда (ІПР) інклюзивний туризм, як один з видів соціально-психологічної та фізичної реабілітації?», згодою відповіли 75 % опитаних.

Згідно даного анкетування встановлено, що особи з інвалідністю, в переважній більшості, бажають активно займатися даними видами туризму з урахуванням розвитку та впровадження – інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, як одного з активних видів реабілітації та бажають включення його до індивідуальної програми реабілітації (ІПР) [5].

Попри необхідність розвитку інклюзивного туризму у нашій країні, у Законі України «Про туризм» термін «соціальний туризм» взагалі не розглядається. І тільки у Стратегії розвитку туризму та курортів, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.08.2008 р. №1088-р, між основних напрямів реалізації Стратегії зазначається – «розробити механізм державної підтримки впровадження туристичного продукту соціального характеру». Водночас у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму» від народних депутатів України М. Томенка, А. Артеменка та А. Романової зазначається, що в системі світового туристичного розвитку особливе і значне місце на сьогодні відводиться інклюзивному туризму (туризму для осіб з інвалідністю або з обмеженими можливостями здоров'я), який знаходиться у структурі соціального туризму та в Україні практично не розвинений [9].

Порівнюючи державну політику України щодо розвитку інклюзивного туризму із зарубіжними країнами, можна сказати, що у більшості розвинених

країн, таких як, наприклад, Іспанія, Німеччина, Франція, Швеція, Італія та ряду інших, давно уже успішно здійснюється туристична політика держави стосовно розвитку інклюзивного туризму для осіб з інвалідністю внаслідок війни, учасників бойових дій.

Як приклад, приведемо розвиток інклюзивного туризму для осіб з інвалідністю у Франції. У цій країні існує спеціальний державний знак якості «Туризм для людей з обмеженими можливостями здоров'я». Цей знак присвоюється добровільно всім професіоналам туристичної галузі: готелям, ресторанам, пам'яткам та місцям відпочинку, в яких якість обслуговування найкраще задовольняє потреби клієнтів даної категорії. Кожна установа оцінюється за ступенем доступності відвідування її особами з інвалідністю.

Знак присвоюється асоціацією «туризм для людей з обмеженими можливостями» строком на 5 років, та може бути продовжений після проходження установою контролю на відповідність таким вимогам: якщо дане місце адаптовано для людей із обмеженими розумовими можливостями, а також із проблемами слуху, зору, опорно-рухового апарату.

Також існує сайт Parisinfo.com, за допомогою якого можна дізнатися детальну інформацію для туристів з обмеженими можливостями. На ньому повною мірою розписані спеціальні послуги і місця, які обладнані для осіб з інвалідністю, а також об'єднані знаком «туризм для людей з обмеженими можливостями». До них відносяться: готелі, ресторани і кафе, музеї та визначні пам'ятки, транспорт і карти, шопінг і мода, екскурсії і прогулянки та практична інформація.

Так, один з найпопулярніших та найбільших художніх музеїв світу, Музей Лувра надає можливість відвідувачам із обмеженими можливостями нарівні з усіма насолоджуватися творами мистецтва. В ньому обладнано простір *LaPetiteGalerie*, який відвідують особи з інвалідністю поодиночці чи групами. Для тих, хто бажає випробувати тактильне сприйняття спеціально створена сенсорна галерея, що працює вже з 1995 року. В галереї існують:

- меблі та тексти, розміщені на такій висоті, яка була б доступна для туристів в інвалідних візках;
- тактильні буклети при вході на виставку із рельєфними малюнками та шрифтом Брайля;
- навчальний аудіо-курс, який завантажується в додаток;
- курс французької мови жестів (LSF) і субтитри до нього, які завантажуються у додаток.

Одне з найвідвідуваніших місць у Франції – це безперечно Ейфелева вежа. Вона обладнана спеціальним ліфтом, за допомогою якого людина з обмеженими можливостями може піднятися на другу платформу.

Також такі знамениті Паризькі пам'ятки як Національний центр мистецтва і культури Жоржа Помпиду, музей образотворчих мистецтв Орсе, музей мистецтв Родена, Палац Інвалідів, є доступними не лише в плані пересування (обладнано пандусами, ліфтами, спеціальними туалетами), але і цінами (вхід для відвідувачів з інвалідністю, а також їх супроводжуючих, безкоштовний) [8].

Місто Нант є найкращим прикладом доступного середовища для людей з обмеженими фізичними можливостями здоров'я у Франції. Будівництво доріг та інших туристичних об'єктів здійснюється із дотриманням вимог доступності для осіб з інвалідністю. Всі об'єкти туристичної інфраструктури прагнуть отримати знак «Туризм та інвалідність», який означає, що даний готель чи курорт працює для всіх без виключення. Логотип «Tourisme & Handicap», розташовується при вході у будь-яких місцях, туристичних оснащеннях, які є гарантом доступності для туриста із різними видами інвалідності (рух, зір, слух та психіка) [11].

Тому, проведення державної політики в сфері регулювання інклюзивного туризму і планування розвитку цього даного сектора на державному та регіональному рівнях в Україні дуже важливе у наш час і має відповідати двом найбільш важливим принципам:

1. «Універсальний дизайн» – передбачає створення так званого безбар'єрного середовища, яке забезпечувало б безперешкодний доступ до об'єктів і послуг всім громадянам незалежно від наявних в них обмежень життєдіяльності;

2. «Розумне пристосування» – передбачає створення адаптивного середовища життєдіяльності людей з обмеженими можливостями шляхом пристосування навколишнього оточення під їх потреби (з точки зору порівняння необхідності та можливості), з обов'язковим урахуванням двох критеріїв: потреб цієї категорії осіб, а також наявних фінансових, організаційних і технічних можливостей для задоволення даних потреб [12].

Особливістю інклюзивного туризму як засобу адаптації життєдіяльності осіб з інвалідністю, в тому числі і учасників АТО, є його широке охоплення майже всіх видів соціальної та фізичної реабілітації. Так, вітчизняними вченими була розроблена модель соціальної і фізичної реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я засобами інклюзивного туризму [10].

Для перспективи розвитку інклюзивного туризму для осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні можна застосовувати досвід успішних зарубіжних країн:

- підвищити доступність інфраструктури і фізичного середовища загалом (дороги, парки та ін.), щоб вони були доступні для всіх категорій туристів;
- проектувати та будувати споруди та об'єкти універсально доступними, тому що фінансові витрати на підвищення доступності збільшаться лише приблизно на 0,1–0,2 % – це досвід європейських країн;
- удосконалити законодавство в Україні щодо інклюзивного туризму, тобто передбачити певну кількість законодавчих механізмів щодо стимулювання розвитку інклюзивного туризму;
- підвищити доступність інформації (туристи з особливими потребами не можуть знайти інформацію про те, де є доступні умови для туризму і відпочинку, або не впевнені, що інформація достовірна);
- необхідно змінити ставлення до людей з інвалідністю загалом. Часто не готовий до обслуговування туристів з інвалідністю або іншими особливими потребами не тільки персонал підприємств туристської інфраструктури, а й персонал усіх об'єктів інфраструктури міста, що створює відчутний бар'єр на

шляху розвитку інклюзивного туризму [3].

Також слушні, на нашу думку, рекомендації господарям осель щодо організації агротуризму в Україні для потреб осіб з інвалідністю, надає науковець Войтовська А. І. На її думку, потрібно [4]:

- облаштувати під'їзди, територію та будинок відповідно до загальних будівельних вимог, щоб зробити їх доступними для осіб з інвалідністю. У разі неможливості переобладнання оселі варто вказувати види інвалідності, для яких придатна оселя, та надавати детальний, достовірний опис місця перебування;

- забезпечити правильну безпеку відпочивальників для споглядання та контактів зі свійськими тваринами, а також убезпечити тварин від відпочивальників, які несвідомо можуть їм нашкодити;

- знати доступні для осіб з особливими потребами місця у своєму районі та запропонувати відпочивальникам відвідування цих місць для забезпечення комфортного та якісного відпочинку;

- для попередження можливих непорозумінь поінформувати інших гостей про можливість перебування в оселі осіб з інвалідністю.

В Україні є вже перші кроки по запровадженню інклюзивного туризму. Першою, хто заговорив про соціальну реабілітацію осіб з інвалідністю внаслідок війни, стала Черкащина, де вперше створили Асоціацію «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму». Зараз тут розробляють унікальну сучасну методичку роботи з інклюзивними групами туристів. Засновниками стали центр медико-соціальної експертизи, національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Шевченківський національний заповідник (Канів), національний дендропарк «Софіївка», Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (м. Київ), громадська спілка «Всеукраїнський науково-практичне об'єднання Інклюзивного туризму інвалідів та чорнобильців України» [2].

Проте, на практиці діяльність туристичних фірм по всій Україні не повною мірою спрямована на залучення туристів з особливими потребами, тим самим ізолюючи їх від повноцінної участі в житті, наділяючи особливим статусом, применшує людську гідність, в той час як туризм може при бажанні створити більш сприятливі умови для особистісного зростання цих людей [5]. Даний вид туризму може стати для них не лише потужним засобом реабілітації чи оздоровлення, а й можливістю спілкування з людьми, ліквідації наявних психологічних бар'єрів, отримання психологічного задоволення, відчуття всіх барв життя.

Розвиток інклюзивного туризму в Україні, має стати пріоритетним в галузі туристичної індустрії. Ретроспективний аналіз еволюції відносин суспільства до осіб з інвалідністю показує, що соціально-психологічний захист військово-службовців з інвалідністю багато в чому виступає показником рівня цивілізованого державного устрою. У багатьох країнах світового співтовариства ця гуманістична функція відбита в найважливіших правових документах і розглядається в політичному, соціальному, економічному, законодавчому й організаційно-правовому аспектах. Організація якісної соціально-психологічної

реабілітації стає однією із умов інтеграції людей з інвалідністю внаслідок війни у суспільство.

Отже, першочерговим завданням розвитку інклюзивного туризму в Україні повинна стати спрямована державна політика зі створення інфраструктури міст і сіл, а саме туристичних об'єктів, робота у сфері послуг, вивчення досвіду зарубіжних країн процвітаючих в даному напрямку, задля забезпечення можливості як відновлення і реабілітації, так і відпочинку осіб з інвалідністю внаслідок війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баклагина Н. Ю. Санаторно-курортные услуги. Технологии и методы оздоровительного сервиса: учебное пособие / под ред. проф. Сигиды Е. А. Москва: ИНФРА-М, 2010. 190 с.
2. Белоусова Н. В. Теоретичні аспекти розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні. *Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки*. Суми, 2018. Вип. 9. С. 205–212.
3. Богдан Н. М., Соколенко А. С., Москаленко С. О. Дослідження проблем розвитку інклюзивного туризму: туристська інфраструктура і доступність готельних послуг. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 5. С. 280–287. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2018/5_10_uk/50.pdf (дата звернення 24.09.2019).
4. Войтовська А. І. Особливості інклюзивного туризму. *Народна освіта*. 2017. Вип. 3(33). С. 22–26.
5. Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм – розвиток нового виду реабілітації осіб з інвалідністю в Україні. *Нова доба*. URL: <http://novadoba.com.ua/45768-inklyuzyvnyu-reabilitaciyno-socialnyu-turyzm-8722-rozvytok-novogo-vydu-reabilitaciyi-osib-z-invalidnistyu-v-ukrayini%20.html> (дата звернення 21.09.2019).
6. Лавренюк В. Психологічна і медична реабілітація військовослужбовців: що нового в законодавстві? *Дзеркало тижня. Україна*. URL: https://dt.ua/SOCIUM/psihologichna-i-medichna-reabilitaciya-viyskovosluzhbovciv-scho-novogo-v-zakonodavstvi-240458_.html (дата звернення 21.09.2019).
7. Логунова Н. А., Доценко Ж. Л. Роль государства в развитии инклюзивного туризма. *Сервис в России и за рубежом*. 2016. Т. 10. № 2(63). С. 40–53.
8. Париж и его доступность. *Мы путешествуем без барьеров*. URL: <http://invtravel.ru/france/395-parizh-i-egodostupnost.html> (дата звернення 23.09.2019).
9. Перфільєва М. В., Карпич І. О. Правове забезпечення розвитку інклюзивного туризму в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 418–421.
10. Сесёлкин А. И., Махов А. С., Чепик В. Д. и др. Проблемы развития инклюзивного туризма. *Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта*. 2015. № 11(129). С. 241–246.
11. Туризм для инвалидов на юге Франции. *Се Ля Ви*. URL: <http://sudelafrance.com/pervoe-znakomstvo-s-france/turizmdlya-invalidov-na-yuge-frantsii.html> (дата звернення 18.09.2019).
12. Recommendations on Accessible Tourism World Tourism Organization (UNWTO). URL: <http://dtxqt4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/accesibilityenok.pdf> (дата звернення 19.09.2019).

REFERENCES

1. Baklagina, N. Yu. (2010). Sanatorno-kurortnye uslugi. Tekhnologii i metody ozdorovitel'nogo servisa [Sanatorium and resort services. Technologies and methods of wellness services]. Moskva: YNFRA-M [in Russian].
2. Bielousova, N. V. (2018). Teoretychni aspekty rozvytku inklyuzyvnoho reabilitatsiino-sotsialnoho turyzmu v Ukraini [Research on the problems of inclusive tourism development: tourist infrastructure and accessibility of hotel services]. *Naukovi zapysky SumDPU imeni A. S. Makarenka. Geografichni nauky*, 9, 205–212 [in Ukrainian].
3. Bohdan, N.M., Sokolenko, A.S., Moskalenko, S.O. (2018). Doslidzhennia problem rozvytku

- inkliuzyvnogo turizmu: turystska infrastruktura i dostupnist hotelnykh posluh [Research on the problems of inclusive tourism development: tourist infrastructure and accessibility of hotel services]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*, 5, 280–287. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/5_10_uk/50.pdf [in Ukrainian].
4. Voitovska, A. I. (2017). Osoblyvosti inkliuzyvnogo turizmu [Features of inclusive tourism]. *Narodna osvita*, 3(33), 22–26 [in Ukrainian].
  5. Nova doba. (2018). Inkliuzyvnyi reabilitatsiino-sotsialnyi turizm – rozvytok novoho vydu reabilitatsii osib z invalidnistiu v Ukraini [Inclusive rehabilitation and social tourism – development of a new type of rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine]. URL: <http://novadoba.com.ua/45768-inklyuzyvnyy-reabilitaciyno-socialnyy-turizm-8722-rozvytok-novogo-vydu-reabilitacyi-osib-z-invalidnistyu-v-ukrayini%20.html> [in Ukrainian].
  6. Lavreniuk, V. (2017). Psykholohichna i medychna reabilitatsiia viyskovosluzhbovtziv: shcho novoho v zakonodavstvi? [Psychological and medical rehabilitation of servicemen: what's new in the legislation?]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*. URL: <https://dt.ua/SOCIUM/psihologichna-i-medichna-reabilitaciya-viyskovosluzhbovciv-scho-novogo-v-zakonodavstvi-240458.html> [in Ukrainian].
  7. Logunova, N. A., Dotsenko, Zh. L. (2016). Rol gosudarstva v razvitii inkluzivnogo turizma [The role of the state in the development of inclusive tourism]. *Servis v Rossii i za rubezhom*, 10, 2(63), 40–53 [in Russian].
  8. My puteshestvujem bez barjerov (2013). *Parizh i ego dostupnost'* [Paris and its availability]. URL: <http://invtravel.ru/france/395-parizh-i-egodostupnost.html> [in Russian].
  9. Pervilieva, M. V., Karpuch, I. O. (2017). Pravove zabezpechennia rozvytku inkliuzyvnogo turizmu v Ukraini [Legal support for the development of inclusive tourism in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, 4, 418–421 [in Ukrainian].
  10. Sesjolkin, A. Y. (Eds.) (2015). Problemy razvitija inkliuzivnogo turizma [Problems of the development of inclusive tourism]. *Uchenyye zapiski universiteta imeni P.F. Lesgafta*, 11(129), 241–246 [in Russian].
  11. Se Lia Vi (2019). Turizm dlia invalidov na yuge Francii [Tourism for the disabled in the south of France]. URL: <http://sudelafrance.com/pervoe-znakomstvo-s-france/turizmdlya-invalidov-na-yuge-frantsii.html> [in Russian].
  12. Recommendations on Accessible Tourism World Tourism Organization (UNWTO). URL: <http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/accesibilityenok.pdf>